

**YENİ  
TIP TARİHİ  
ARAŞTIRMALARI**

***THE NEW  
HISTORY OF MEDICINE  
STUDIES***

**Editör**  
Prof. Dr. Nil SARI

**İstanbul 1995**

# OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA 1910 - 1913 YILLARINDAKİ KOLERA SALGINLARI VE BUNLARLA İLGİLİ OLAYLAR

Prof. Dr. Ekrem Kadri UNAT (\*)

## CHOLERA EPIDEMICS IN THE OTTOMAN EMPIRE DURING 1910 - 1913 AND RELEVANT EVENTS

From 1910 to 1913 was one of the disastrous periods of the history of the Ottoman Empire. Cholera epidemic was one of the causes of this calamity.

The early cases of cholera were diagnosed on July 15 in Erzurum in 1910. The disease was imported from Russia and started to spread in the country. Cholera appeared in İstanbul on September 1st and spread rapidly. This danger necessitated the mobilization of all civilian and military resources. In spite of these efforts, İstanbul became an important focus of cholera for Turkey, because of intensive human traffic in the capital.

Some cholera cases came from Iran to Iraq and from Italy to Libya and disease spread out to the vicinities during this year.

This epidemic disappeared in January 1911. According to the official records, between July 15, 1910 and January 12, 1911 cholera killed 4023 people.

In May 1911 cholera reappeared in Samsun and spread within the Ottoman Empire and 18876 persons were infected with cholera and 12143 of them died.

In 1912 and 1913, the foundations of the Ottoman Empire were shaken by Balkan War, military defeats, lost territory, unlucky refugees and immigrants, and dreadful calamity of cholera epidemic. There is no reliable official record on the exact numbers of cholera patients and deaths. This great epidemic subsided during the Autumn of 1913.

In the Ottoman Empire, preparation of Kolle's vaccine against cholera was started in 1912 and it was applied during 1913.

KEY WORDS: The Ottoman Empire during 1910-1913; cholera epidemics; Balkan War.

Osmanlı tarihinin en felaketli dönemlerinden biri olan 1910-1913 yıllarında devlet ve hükümetler yeteneksiz politikacıların eline düşmüş, ordu büyük yenilgilere uğramış: Libya, Akdeniz Adaları ve Rumeli kaybedilmiş, korkunç göçler yaşanmış ve bu belâlar arasında kolayca gelişen kolera salgınları binlerce insanı öldürmüştür. Bu dört yılda Osmanlı İmparatorluğunun son temellerinin çöküşü hızlanmıştır. 2,6,11.

Bilindiği üzere 1910-1913 yılları Sultan V, Mehmed (veya Sultan Mehmed Reşad)'ın padişahlığına rastlar. Devlet idaresi meşrutiyettir. (6,11). Bu 4 yılda 7 hükümet değişmiş ve İbrahim Hakkı Paşa (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911), Mehmed Said Paşa (30 Eylül 1911-30 Aralık 1911), Mehmed Said Paşa (31 Aralık 1911-16 Temmuz 1912), Gazi Ahmed Muhtar Paşa (22 Temmuz 1912-29 Ekim 1912), Mehmed Kâmil Paşa (29 Ekim 1912-23

(\*) İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji Anabilim Dalı Emekli Başkanı

Ocak 1913), Mahmud Şevket Paşa (23 Ocak 1913-11 Haziran 1913), Mısırlı Prens Halim Paşa (12 Haziran 1913-3 Şubat 1917) sadrazam olmuştur. Meclis-i Âyan (yani Senato) ömürboyu padişahın seçtiği 53 âyan azasında oluşmuştur. Bu dönemde bu 53 kişinin 14'ü müslüman değildi.

Meclis-i Mebusan (yani Millet Meclisi) sancaklardan seçilmiştir. Bunların arasında Kozan Mebusu Hamparsum Boyacıyan gibi Sason ve civarında pek çok müslümanın ölümüne sebep olmuş Ermeni Komitacısı bile vardı. (7 s:36-41).

Devletin sağlık işlerini askerler için Harbiye Nezaretine bağlı Sıhhiye Dairesi yürütmektedir.

Sivillerin sağlık işleri, Dahiliye Nezaretine bağlı Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Nezareti veya Dairesi tarafından idare edilmektedir<sup>18</sup>.

Bunun dışında bulunan Meclis-i tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye İstanbul'da ve diğer vilayetlerde "Sıhhiye-i Mahalliye Meclisleri" vasıtasıyla memleketin bütün tıp ve sağlık işleriyle uğraşmış, genel sağlıkla ilgili kanun lâyhalarını, tüzükleri ve yönetmelikleri, koruyucu tedbirleri ve programları inceleyerek görüş bildirmiş, bulaşıcı hastalıklar ve sağlık işlerinden başka adli tıp, memurların seçimi, muayene ve raporların incelenmesi, kimliklerin verilmesi, gerekli imtihanların yapılması ve eczacılık işleri gibi bütün sağlık işlerinin yöneticiliğini yapmıştır. Mec-

lisin reisi bu dönemde Besim Ömer Bey olup 6'sı uzman muallim ve 6'sı sivil hekim ve bir de eczacıdan oluşan 13 üyesi vardır: Bunlar Zoiros Paşa, Ali Rüştü Paşa, Esat Bey, Bahattin Şakir Bey, Mustafa Bey, Aristidi Bey, Hamit Hüsnü Bey, Veliyiddin Tahsin Bey, Tevfik Rüştü Bey, Hüseyin Avni Bey, Samuel Bey ve Eczacı Ekrem Bey idi.

Burada teftiş heyeti, ayrıca meclis, sicil, muhasebe, evrak ve tahrirat kâlemleri vardı. Morg müdürlüğü, Kimyahane, Bakteriyolojihane, Telkikhane ve Daülkelp Tedavihanesi ve Küçük Sıhhiye Memuru Mektebi ile vilâyetlerdeki sağlık teşkilatı da bu Daire-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye teşkilatında yer almıştır (18 s:327).

Bir başka kuruluş "Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi" olup Şehremanetine bağlı olarak 1909 yılında oluşturulmuştur<sup>17</sup>. Haseki Nisa, Etfal, Beyoğlu Zükür ve Nisa Hastaneleri, Bimarhane, Dârülaceze, Cerrahpaşa Zükür Hastanesi, tephirhaneler, müdürlük merkezinde kurulan Kimyahane, Karahisar Maden Suyu, Cerrahpaşa ve Nuh kuyusunda kurulan müşahadehaneler, kolera ve bulaşıcı hastalıkların ayrılmasına mahsus Servi Burnu Tahaffuzhanesi ve 1910 kolerası zamanında Şehremaneti Sıhhiye fevkalâde Komisyonunun kararıyla açılan Demirkapı, Şişli, Yenibahçe Kolera Pavyonları bu kuruluşca yönetilmiştir. Müessesatı Hayriye-i Sıhhiye İdaresi Müdürü Umumisi Hekimbaşıza Dr. Muhyiddin Bey, Müfettiş-i Umumi Dr. Ahmed Nurettin Bey idi.

Ayrıca umum müdürün başkanlığında 19 hekimden kurulu bir Meclis-i idare vardı.

Yurda dışarıdan gelecek bulaşıcı hastalıkların girmesini, ayrıca yurttakilerin başka ülkelere geçmesini önlemek için Hariciye Nezaretine bağlı Meclis-i Umur-u Sıhhiye görevlidir <sup>13</sup>. Bu kuruluşun birinci başkanı Hariciye Nazırları olmuş, fakat kuruluşu 2. Başkan idare etmiştir. Meclisin ayrıca 7 üyesi vardı. Buraya 13 yabancı ülkenin sefir vekilleri de devam etmişlerdir. 1910-1913 döneminde ikinci başkan Dr. Cenap Şehabettin Bey idi. Ülkeye kolera ve veba gibi pandemi yapabilen hastalıkları sızabileceği kapılarda oluşturulan tahaf-fuzhaneler veya karantina yerlerinin idaresi bu meclise aitti <sup>13</sup>.

Hilâl-i Ahmer'in İkinci Meşrutiyette yeniden faaliyete geçişi ancak 20 Nisan 1911'den sonra olmuştur <sup>19</sup>.

Burada kolera konusunda da bazı ön bilgilere değinmeliyiz:

Bilindiği üzere kolera, etken olan vibriyonun insan bağırsağına yerleşerek yaptığı bir hastalıktır. Kolera tam geliştiği zaman pirinçli su görünümünde, miktarı ve sayısı çok fazla dışkı ve kusmalarla hastanın su ve tuz kaybetmesine sebep olan ve bunun sonucu vücutta kuruma, kanın koyulaşması, idrarın azalması veya kesilmesi, kanda ürenin yükselmesi, kaslarda kramplar, kan basıncının düşmesi ve kollaps gibi belirtilerle öldürebilen, salgınlar yapabilen bulaşıcı bir enfeksiyon hastalığıdır.

Kendisine etken bulaşan insanların ancak az bir bölümünde hastalık belirir, çoğu hastalanmaz, fakat taşıyıcı olarak bir süre çevreye mikrop saçarlar.

Koleranın yurdu Hindistan, özellikle Ganj Nehri havzası ve deltasıdır (Bangladeş). Buradan zaman zaman başka yerlere ve ülkelere taşmış, salgınlara ve hatta pandemilere sebep olmuştur. Bunlardan ey iyi bilinen 1817, 1829, 1852, 1863, 1881, 1899 pandemileridir ve ilki Asya kıtasında kalmış, sonuncusu 1923 yılına kadar sürmüştür <sup>12</sup>. Bu sayılan pandemilerin hepsinde kolera, Osmanlı İmparatorluğuna bulaşmıştır <sup>12,13</sup>.

Kolera başlıca şu yollardan biri veya bir kaçıyla ülkemize girmiştir:

1- Hindistan-Afganistan-İran-Hazar Denizi-Rusya ve Kafkaslar-Karadeniz limanları.

Kolera İran'dan da Irak'a geçebilmiştir.

2- Hindistan-Umman Denizi- Basra Körfezi-Şattıllarap-Irak.

3- Hindistan-Mekke

4- Hindistan-Mekke-Mısır-Akdeniz

Kolera gemilerle, trenlerle, arabalarla, kervanlarla ve diğer taşıt araçlarıyla veya yaya gelen hastaların ve belirti vermeyen taşıyıcı insanların dışkı ve kusmuklarıyla, ya da bunlarla pislenen sular, besinler, sinekler ve özellikle ellerle sağlamlara bulaşır: çevre sağlığının eksikliği ve kişilerin iyi temizlenmemesiyle insanlar arasında yayılır. Harpler, göçler, yoksulluk ve sıkışık yaşama gibi faktörler salgınların ortaya çıkmasına yardım eder.

Osmanlı Devletinde konumuz olan 1910-1913 kolera salgınları 1899'da başlayan pandeminin bir bölümüdür. Bundan dolayı bu pandemi hakkında kısa bilgi verilmesi yararlıdır <sup>12</sup>.

Kolera 1899'da Hindistan'da çoğalmaya ve etrafa yayılmaya başlamıştır. Aynı yılın Ekiminde Basra'ya sıçramış fakat yayılmamıştır.

1900 yılında Kalküta ve Bombay'daki kolera bütün Hindistan'a yayılmış, buradan Afganistan'a ve İran'a, diğer yönden Burma ve Singapur'a atlamıştır. 1912 de belki Madras'tan gelen hacılarla, Hicaz'a ve Mekke'ye ulaşmıştır. Şubatın son haftasında 4000 kadar hacı koleradan ölmüştür. Kolera bir yönden Yemen'e, öteki yönden Mısır'a girmiş, Sina Yarımadası'ndan Filistin'e, Suriye'ye ve 1903'te Halep'e oradan da Anadolu'ya sıçramıştır. Irak, İran ve Astrakan'dan geçerek 1904 yılında Bakü'ye varmış; Kafkaslar'a, kuzeyden de Volga'ya ve Batı Sibirya'ya girmiştir. 1905'de Ural, Volga ve Don Nehirleri havzasında kalmıştır. 1907 de Volga havzasında salgın yeniden başlamıştır. 1908'de Batıda Senpetersburg ve Baltık limanlarına, doğudan Kafkaslara, Türkistan'a ve Sibirya'ya geçmiştir. Kolera Rusya'ya yerleşmiştir. 1910 yılında Avrupa Rusyasında 230232 kişi hastalanmış, 109563 kişi koleradan ölmüştür. Şiddeti zaman zaman değişerek bu ülkede yıllarca süren kolera, Avrupa Rusyası'nda ancak 1926'da sönümüştür. Burada koleralı sayısı 1921 de 207389, 1922'de 81178, 1923'de 114, 1924'de 9, 1925'de 11 ve 1926'da 1 olarak bildirilmiştir <sup>12</sup>.

Rusya, kara ve deniz yollarıyla dünyaya kolera yaymıştır:

1910'da Rusya'dan gelen bir gemiyle kolera Güney Amerika'ya varmış, 1769 kişi hastalanmış 600'ü ölmüştür (%33,).

Batı Avrupa'da kolera ancak tektük olgular halinde kaldığı halde Orta ve Güney Avrupa'da tutunmuştur. 1909'da Macaristan'a ve İtalya'ya gelerek yerleşmiştir. Avusturya'ya Rus esirleriyle giren kolera 1910'da buradan Balkanlar'a sıçramıştır.

Türkiye bu pandemide de daha başta yer almıştır; yukarıda da bildirdiğimiz üzere kolera 1899 yılında Basra'ya gelmiş, 1902'de Arabistan'da, 1903'de Suriye ve Irak'ta salgınlar yapmış, Mekke'de 1907-1908 ve 1910'da yeniden görülmüştür.

## OSMANLI DEVLETİNDE 1910 YILI KOLERASI

Osmanlı Devletinde 1910 yılı sıkıntılı olarak geçmiştir (6 s:381-383, 7 s:311-316). 19 Ocakta Çırağan Sarayı yanmış, 1 Nisan'da Arnavutlar isyan etmiş, 9 Mayıs'ta Girit Meclisi Yunan Krallığına sadakat yemini etmiş; 4 Temmuz'da hükümet, büyük bir budalalık eseri olarak, "Rumeli'de kâin münazaun-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun"u çıkararak Balkan Harbi Felaketini hazırlamıştır. 1910 yılı yazında Rusya'dan gelen kolera ülkeyi istilaya başlamıştır. Daha sonra bu hastalık İran'dan ve İtalya'dan da girmiştir (18 s:61-194).

Kolera, Rusya'dan karayoluyla gelen yolcularla 15 Temmuz'da Erzurum'a ulaşmış ve sonra komşu yerlere yayıldığı gibi 29 Ağustos'ta Van'da, 31 Ağustos'ta Mamuret-ül Aziz'in bir köyünde ve 7 Aralık'ta Cizre'de ortaya çıkmıştır.

Trabzon'a kolera Rusya'dan deniz yoluyla getirilmiş ve 16 Eylül'den 11 Ocağa kadar burada yerleşik olarak kalmış ve etrafa yayılmıştır. 18 Eylül'de Trabzon'dan gelen bir gemiyle kolera Samsun'a, buradan da Amasya, Merzifon, Zile ve Tokat'a ulaşmış, 6 Kasım'da Sivas'a varmıştır.

İstanbul'da kolera 1 Eylül tarihinde Galata'da görülmüş ve şehre yayılmıştır.

Rusyanın Güney kıyılarında kolera'nın arttığı öğrenilince İstanbul'a bulaşmasını önlemek üzere önlemler alınmağa başlanmıştır (17 s:94-96). Serviburnu Tahaffuzhanesi onarılarak İstanbul'un bulaşıcı hastalıklar hastanesi haline getirilmiş, 16 Eylül 1910 tarihinden itibaren kolera şüphelileri ve hastalar buraya yollanmağa başlanmış ve 23 Ocak 1911 tarihine kadar 339 hasta yatırılmıştır. Bunlardan 40 koleralı tedavi edilmiş, 19'u can çekişirken, 13 ölü olarak gömülmek üzere getirilmiş, 17'si tedaviye rağmen ölmüş, geri kalan 250 kişinin koleralı olmadığı bulunmuştur. Serviburnu tahaffuzhanesi 1911 yılı Ağustos ayında Harbiye Nezaretine verilmiş ve Askeri Tahaffuzhane yapılmıştır.

İstanbul'da kolera dolayısıyla geçici hastanelerden de yararlanılmıştır (17 s:95). Kolerallılarla temasta bulunanlar veya karantinaya alınacakları için Cerrahpaşa Hastanesi bahçesinde 24 yataklı bir pavyon yapılmış, gerekenler sağlanınca kolerallılar bir süre buraya yatırılmıştır. Bu durumun çevrede yarattığı sakıncalar dikkate alınarak kolerallılar Serviburnu'na gönderilmiş, burası yalnız tecrithane olarak kullanılmıştır. Ayrılması gereken kadınlar için de 12 yataklı sökülebilen bir pavyon kurulmuştur.

Nuhkuyusundaki eski hastanede de 24 yataklı bir pavyon yapılmış, daha sonra büyütülerek hastane haline getirilmiş ve 17. Belediye Dairesince yönetilmiştir.

Kolera Aralık ayında birdenbire artınca Şehremaneti'nde kurulan bir fevkalade Sıhhiye Komisyonu kararınca, Demirkapı'da, Nuhkuyusu'nda, Şişli'de, Yenibahçe'de herbiri 24 yataklı 4 pavyon daha yapılmış, nöbetçi odaları ve gasilhane eklenmiştir. Kolerallılara ayrılan bu kuruluşlar da yetmeyince Demirkapı'ya Avrupa'dan getirilen 4 adet seyyar hastane de hizmete açılmıştır.

Kolera'nın şiddeti kesilince 26 Şubat 1911 tarihli şehremaneti emriyle bunlardan yalnız Nuhkuyusundaki hastane Müessesat-ı a Hayriye-i Sıhhiye müdürlüğünde kalmış, Demirkapıdakiler Şehremaneti Sıhhiye Müfettişi Umumiliğine, Şişli'deki 6. Daire-i Belediye'ye, Yenibahçe'deki 4. Daire-i Belediyeye bırakılmıştır.

İstanbul işlek bir merkez olduğundan kolera birçok bölgeye buradan yayılmıştır: 2 Eylül'de Zonguldak'a, 17 Ekim'de Divriği'ye, manevraya giden askerlerle 21 Ekim'de Edirne'ye, 3 Kasım'da İzmit'e, 7 Kasım'da Bursa'ya varmıştır. 16 Kasım'da Selanik'te ve 23 Kasım'da Manastır'da ortaya çıkmıştır. Anadolu'da 17 Kasım'da Bandırma'ya ve 18 Kasım'da Ankara'ya ulaşmıştır. 24 Kasım'da Çatalca ve Büyükkçekmece'de hastalık belirmiştir.

Rumeli'den manevradan dönen askerlerle kolera 23 Kasım'da Akşehir'e, 25 Kasım'da Yalvaç'a, 28 Kasım'da Sinop ve Boyabat'a gelmiştir.

İzmir'e de koleranın İstanbul'dan gelmesi olasıdır. Hastalık burada birkaç kazaya yayıldıktan biraz sonra sönmüştür. Fakat Aydın'da 25 Ekim'den 6 Ocak 1911 tarihine kadar kalmıştır.

1910 yılı kolerası, Osmanlı Devleti'ne İran'dan Irak'a mukaddes yerleri ziyaret edenlerle de bulaşmıştır. Hastalık 20 Ekim 1910'da Hankin'de görülmüş, buradan Bağdat'a varmış, Dicle yoluyla 22 Ekim 1910'da Basra'ya, kervanlarla 9 Kasım'da Musul'a sıçramıştır. 10 Aralık'ta Mekke'de görülmüş, 4 Ocak 1911'de Medine'ye, 10 Ocak'ta Cidde'ye varmıştır.

Kolera, Trablusgarp'a Napoli'den gelen bir Musevi aile ile 25 Eylül'de bulaşmış ve 5 Aralık'a kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti'nde 1910 yılında koleranın görüldüğü yerlerin başlıcaları ve buralardan bildirilmiş olan hasta ve ölü sayıları şöyledir(18 s:127):

İstanbul(1319-784), Erzurum(848-581), Trabzon (540-296) Aydın(266-155), Bolu(104-65), Kastamonu(29-19), Sivas(41-32), Kayseri(25-15), Diyar-ı Bekir(24-18), Konya(22-21), Canik(12-12), Hüdavendigâr(11-22), İzmit(9-7), Mamuret-ül Aziz(6-3), Ankara(5-4), Kale-i Sultaniye(7-2), Van(?-1), Çatalca(28-31), Edirne(300-235), Selanik(48-21), Manastır(11-9), Bağdat(623-437), Basra(315-262), Musul(20-14), Hicaz(375-741), Beyrut(2-0), Suriye(1-1), Trablusgarp(324-332).

1910 yılında 15 Temmuz 1910-12 Ocak 1911 tarihleri arasında 5128 kişi koleralı olarak bulunmuş, 4023 kişi ölmüştür.

## OSMANLI DEVLETİNDE 1911 YILI KOLERASI

Ülke 1911 yılında da bir çok sıkıntıya uğramıştır(6 s:383). Babiâli yangınında Şura-i Devlet ve Dahiliye Nezareti Dairelerinin tümü, Sadrazam Dairesinin müsteşar, mektupçu, teşrifatçı, ve beylikçi odalarıyla sadaret kalemi ve vak'anüvis odasının yanmasıyla bir çok vesika ve evrakın yokolması, 23 Temmuz 1911'de başlayan Aksaray Yangınında 2400 evin yanması, hükümet buhranları, maliyenin parasızlığı, 18 Ocak 1911'de başlayan Yemen İsyanı, Trablusgarp'tan buraya asker çekilmesini ve silahların onarımı bahanesiyle İstanbul'a getirilmesini fırsat bilen İtalyanların 1 Ekim'den itibaren Libya Harbini başlatması... bunlara kolera da eklenmiştir.

1911 yılı Ocak ayında Tarbzon, aydın, Hüdavendigâr, Edirne, Manastır, Hicaz ve İstanbul vilâyetlerinde var olan kolera daha sonra sönümüştür.

Mayıs ayında kolera Samsun'da yeniden ortaya çıkmış ve etrafa yayılmağa başlamıştır(18 s:195-252).

İstanbul'da 19 Mayıs 1911 tarihinde İnebolu'dan gelen bir yolcuda kolera tanımlanmıştır. Bu sıralarda samsun, Sivas gibi yerlerden gelen askerlerde koleralıların varlığı bilinmekte idi. Bu ayda 4 koleralı daha bulunmuş, Haziran'da da 7 sporadik vak'a görülmüştür. Temmuz'da Kasımpaşa ve Tophane'de iki odak oluşmuştur. Bunlardan da Beyoğlu, Feriköy, Heybeliada ve Tahtakale'de yeni odaklar, Temmuz sonunda Hasköy'de ise büyük bir odak gelişmiştir. Hastalık Büyükdere'ye yerleşmiş, daha sonra şehrin her tarafına yayılmıştır. Eylül'de ayrı ayrı odaklar ortaya çıkmıştır. Kolera Ekim'de sönmeğe başlamış, ve Ocak'ta sönümüştür.

İstanbul'da 1911 yılında 2620 kişide kolera teşhis edilmiş, 1583 kişi (%64) ölmüştür.

Kolera 1911 yılında ülkenin bir çok yerinde aşağıda bildirilen tarihlerde ortaya çıkmıştır:

Sivas(6 Haziran), Kütahya(7 Haziran), Basra(7 Haziran), İskilip(22 Haziran), Bursa(25 Haziran), Çorum(1 Temmuz), Sungurlu(4 Temmuz), Kayseri(5 Temmuz), Çanakkale(8 Temmuz), Malatya(10 Temmuz), Bağdat(13 Temmuz), Keskin(14 Temmuz), Silivri(26 Temmuz), manastır(26 Tem-

muz), Üsküp(2 Ağustos), Beypazarı(4 Ağustos), İşkodra(8 Ağustos), Kosova(9 Ağustos), İzmit(Ağustos içi), Samsun(14 Ağustos), İzmit(14 Ağustos), Ankara(14 Ağustos), Elaziz(19 Ağustos), Selanik(18 Ağustos), Kırşehir(27 Ağustos), Biga(29 Ağustos), Dövel(7 Eylül), Sivrihisar(12 Eylül), Edirne(12 Eylül), Giresun(Eylül başı), Trabzon(23 Eylül), Hayrabolu(26 Eylül), Fatsa(11 Eylül), Yafa(22 Kasım), Yanya(29 Aralık)'da kolera çıkmıştır. Yanya'da Şubat'ayı boyunca hastalık devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde 1911 salgınının en az 18876 insan koleraya yakalanmış ve 12143 kişi ölmüştür. Bu sayılar İstanbul için 2620 ve 1583 olarak bildirilmiştir<sup>18</sup>.

## OSMANLI DEVLETİNDE 1912-1913 YILLARI KOLERASI

Osmanlı Devletinde 1912 ve 1913 yılları yozlaşmaya başlamış devlet idaresiyle felç edilen orduların yenilgileri, kaybedilen ülkeler, felaketli göçler ve kolera ile kararan korkunç günlerin tarihini taşımaktadır(1,2 s:368-433, 6 s:387-408, 11 s:259-278, 14 s:55-113...).

4 Ekim 1911 tarihinde İtalyanların Trablus'a asker çıkarmalarından sonra bu fırsattan yararlanmak isteyen Balkan Devletleri Osmanlı İmparatorluğuna karşı aralarında müzakerelere başlamışlar, 2 Temmuz 1912 de Bulgar-Sırp, 2 Eylül 1912'de Bulgar-Yunan

anlaşması onaylanmış, Karadağ'da bunlara katılmıştır.

Bu sırada Osmanlı Devleti bir çok iç ve dış gailelerle sarsılmakta ve hükümetler değişmekte idi. 16 Temmuz 1912 'de Sait Paşa istifa edince İttihat ve Terakki iş başından ayrılmış, Halaskâr Zabitan Grubunun baskısıyla 22 Temmuz'da Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadrazamlığında Büyük Kabine kurulmuş, yeni hükümet Rusya'nın verdiği yalancı güvenceye inanarak 120.000 kişilik orduyu terhis etmiştir. Bu sırada İttihat ve Terakki Fırkası, hükümeti düşürmek için Darülfünun öğrencilerine harp lehinde nümayiş yaptırmıştır. Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de harp ilânı ile Balkan Harbi başlamıştır (1,10 s:86).

Bulgar ordusu 18 Ekim'de sınırı geçmiş, Rumeli Şark Cephesi kumandanı Abdullah Paşa Ordusuna hücum emri vermiştir. Ömer Yavar Paşa kumandasında 1. Kolorduyu 9-20 , Ekim'de yenen, Savarof Kumandasındaki Bulgar ordusu (5), 21-23 Ekim'de asıl orduyu yenmiş, Kırklareli'yi ele geçirmiş, ordumuz perişan bir halde Vize - Lüleburgaz hattına çekilmiştir. 28 Ekim-2 Kasım tarihindeki Lüleburgaz Muharebesi de Bulgarların, bitkin ve aç ordumuzu yenmesiyle sonuçlanmıştır. 5 Kasım'da orduya çekilme emri verilmiştir. Karmakarışık bir halde yapılan bu kaçış sırasında kolera başgöstermiş, 13 Kasım'da Çatalca'ya varmıştır. 15-19 Kasım'da düşman Çatalca istihkâmlarında durdurulabilmiştir. Nazım Paşa bu orduyu Trabzon, Erzurum

ve İzmir tümenleriyle takviye etmiştir ki bunlar arasında "Zuafa-i Askeriye" teşhisli koleralılar vardı.

Kırklareli ve özellikle Lüleburgaz yenilgisinden sonra müslüman halk evlerini ve yurtlarını bırakarak kaçmaya, canlarını kurtarmak için bulabildikleri her çeşit taşıt aracıyla İstanbul'a dolmağa başlamıştır. İstanbul Muhacirin Müdürlüğü bunları Anadolu'ya göndermek için çırpındığı gibi İstanbul'da da hükümet, Şehremâneti ve Kızılay bunları barındırmak, beslemek ve giydirmek için her çeşit vasıtaya başvurmuştur (15 s:124-130). bu zavalı göçmenler bütün yurttan camilere, boş veya boşaltılabilen barınaklara yerleştirilmeğe çalışılmıştır. Buna rağmen bunların bazıları sokaklarda ve tarlalarda yatmağa mecbur olmuş, her yerde hüküm süren bu sefâlet içinde hastaların bir kısmı sokaklarda ölmüştür.

Çatalca'da ortaya çıkan kolera birdenbire şiddetlenmiş, hasta sayısı binlere varmıştır (9 s:6-9). Bunlara temas eden askerler, diğerlerini hastalandırmamaları için İstanbul'a yollanmağa başlanmış, İstanbul'da da bunların çevreye kolera bulaştırmalarını önlemek için Sarayburnu'nda açıkta yerleştirilmesine çalışılmıştır. Şehremini Cemil Paşa'nın gayretiyle bunların bir bölümü Ayasofya, Sultan Ahmet, Şehzadebaşı gibi Camilere, halılar kaldırılarak, yerleştirilmiştir. Koleralılar için Sıhhiye Nezaretince Demirkapı'da barakalarda 110 yataklı bir hastane kurulduğu gibi Hadımköy'deki hastanede koleralıları

almıştır.

Hastaların sayısı çok artınca bunların İstanbul şehrine sokulmayıp Yeşilköy'de tedavisi, Sahra Sıhhiye Müfettişliğince emredilmiştir. Bunların tedavisi için Yeşilköy'de Rum Okulu'nda Sarı Hastalıklar Hastanesi kurulmuş, ayrıca birkaç ev bu işe ayrılmış ve oradaki tarlaya hastane çadırları kurulmuştur. Salgın o kadar büyümüştür ki bunların yerleştirilmesi, bakılması ve ölümlerin gömülmesi büyük sorun olmuştur. Trenlerle gelen hastalar indirilmiş, fakat ölümler tarlalara atılıp meyilli araziden yuvarlanmağa bırakılmıştır. Bunlar tarlalarda kazılan çukurlara atılıp elbiseleriyle, bir çoğunun kim olduğu bilinmeden, gömülmüştür. 20.000'den fazla koleralı asker gelmiş, şaşkınlık ve yokluk içinde bunlara bakılmağa çalışılmış, hastalara yalnız çorba dağıtılmış(9 s:7), ilaç olarak Laudanum'lu laktik asid limonatası verilmiştir (halbuki kolerada 1891'den beri su ve tuz tedavisi biliniyordu.) Çadırların içi ve dışı taze söndürülmüş kireçtozu ve sütü ile dezenfekte edilmeğe çalışılmıştır. Abdulkadir Noyan Bey'in ricası üzerine Sıhhiye Müfettişi Hacı Emin ve onun müşaviri Wieting Paşaların emriyle hafif hastalarla nekahattakiler Yeşilköy iskelesinden vapurla, İstanbul'a sokulmadan, Tuzla Asker Tahaffuzhanesine taşınmağa başlanmıştır(9 s:13).

İstanbul'da korkunç bir bekleyiş ve perişanlık başlamış, uzaktan gelen top sesleri ümitsizliği arttırmıştır. 20 Kasım günü Dolmabahçe Sarayı'ndaki bayram namazında Evkaf Nazırı Ziya Paşa "bu bizim son bayram namazı-

mız" diye herkesin içinde hıçkırarak ağlamıştır (14 s:70).

İstanbul'a göçmenler, yaralıları ve hastalar akmış, ihtiyacı karşılamak için birçok yeni hastane açılmağa ve çalıştırılmağa başlanmıştır.

Mısır, Hint, İngiliz ve Romanya Hilal-i Ahmer'lerinden başka, İngiliz, Alman, Avusturya-Macaristan, Fransa, Belçika, İsveç, Amerika ve Rus kızılhaçları da personël, seyyar hastane ve malzeme yardımları için gelmişlerdir<sup>19</sup>.

Bu ümitsiz günlerde İstanbul'un Bulgarların ve dolayısıyla Rusların eline geçmesini istemeyen devletler, kendi uyruklularının ve onların çıkarlarının korunması düşüncesi ile harp gemileri gönderilmesi için izin istemişlerdir. İzin çıkması üzerine 18 Kasım'da büyük devletler ikiye, İspanya, Hollanda'da ve Romanya birer harp gemisi yollamışlar ve karaya da 2250 asker çıkarmışlardır (6 s:390).

Bu sırada Türk ordusu Rumeli'de Doğu Cephesinde Bulgarlarla, Batı Cephesinde Sırp, Bulgar, Yunan ve Karadağ Ordularıyla ayrıca Arnavutluk'ta asilerle, denizlerde Yunanlılarla savaşmağa çalışmış, Batı cephesinde de yenilgiler birbirini kovalamıştır.

Her taraftan kötü haberler gelmesi üzerine Türkiye barışa yanaşmış, 28 Kasım'da Bulgar ve Sırp'larla müzakerelere başlamış, 3 Aralık'ta 1.Çatalca Müzakeresi imzalanmış, 16 Aralık 1912 de Londra'da Sulh müzakereleri başlamış, fakat 6 Ocak 1913'de kesil-

miştir.

Kolera, Bulgar ordusuna da bulaşmış, bir tahmine göre 19000 kadar insan ölmüştür.

Bu sırada Bulgar kuşatmasında olan Edirne'de kolera ve tifo başladığı gibi, Türk Batı cephesinde de yer yer kolera olguları görülmüş, Arnavutluk'ta salgın çıkmıştır.

17 Ocak'ta Büyük devletlerin önerilerini kısmen kabule yanaşan Kâmil Paşa Kabinesinin tutumunu beğenmeyen Enver Paşa ve arkadaşlarının 23 Ocak'taki Babiâli baskınında Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili, Halâskâran Zâbitan'ın başı farz edilen Nazım Paşa, Yakup Cemil tarafından vurularak öldürülmüş, Kâmil Paşa Sadrazamlıktan istifa ettirilmiş, her ikisinin yerine Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir.

Bulgarların 3 Şubat ve 10-30 Mart saldırıları Çatalca'da başarısızlığa uğrayınca Edirne'ye düşürmeğe karar vermişlerdir.

Edirne, Tâlat ve Bahaettin Şakir Bey gibi müfrit politikacıların hükümeti başarısızlıkla suçlayıp dürüşebilmek için, dövüşen askerler arasında bozguncu propaganda yapmalarına rağmen (6 s:392), Şükrü Paşa kumandasında 5 ay 5 gün kahramanca dayandıktan sonra 26 Mart 1913'te Bulgarların zulmüne esir düşmüştür<sup>3,4,6,8</sup>.

Rumeli Batı Cephesinde son kalelerimiz olan Yanya 6 Mart'ta Yunanlılara, İşkodra ise 22 Nisan'da Karadağlıla-

ra geçmiştir.

Mahmut Şevket Paşa kabinesi Türkiye'nin imzaladığı en feci anlaşmalardan biri olan Londra Andlaşmasını 30 Mayıs 1913'de onaylamıştır. Böylece bütün Balkanlar elden çıkmış ve binlerce Müslümanın göçü başlamıştır. 11 Haziran 1913'de Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür. 12 Haziran'da Londra andlaşmasını imza eden Mısırlı Said Halim Paşa Sadrazam olmuştur. Bundan sonra İttihat ve Terakki Fırkasının tam diktatörlüğü dönemi yerleşmiş, idamlar, sürgünler ve hapsedmeler başlamıştır.

Londra konferansından sonra Rumeli'nin özellikle Makedonya'nın paylaşılması dolayısıyla müttefikler uyuşmadıklarından, 29 Haziran 1913 tarihinde Bulgar Ordusu tekrar saldırıya geçmiş, 10 Temmuz'da Romenler Bulgarlara harp ilân etmiştir. 19 Temmuz'da Babiâli büyük devletlere bir nota vererek orduyu harekete geçirmiş ve 21 Temmuz'da Edirne'yi kurtarmıştır.

Temmuz ayında ileri hareketler sırasında Dimetokade askerlerimiz arasında kolera çıkmış, 495 kadar hastadan 167'si ölmüştür(9 s:20).

Bu sıralarda Orduda kolera aşısı uygulanmağa başlanmıştır. Bakteriyoloji hane açılmasından yanı 1894'den 1914'e kadar 20 yıl Fransızlar tarafından idare edilmiş, hiçbir koruyucu insan aşısı yapılmamıştır. Gülhane'de ise bu işlere 1912 yılında girilmiştir<sup>16</sup>.

1896'da Kolle tarafından tarif edilen ölü kolera aşısı hazırlama yöntemi ile

Gülhane'de Dr.Reşat Rıza ve Dr.Mustafa Beylerin hazırladıkları kolera aşısı 1913'de orduda kullanılmağa başlanmıştır.

İstanbul'un korunması için terhisin Gelibolu üzerinden yapılması kararlaştırılmış, Gelibolu'da ve Derince'de (9 s:22) kolera çıkmıştır. Ayrıca terhis edilen askerlerin gönderildiği Ankara, Tarbzon ve Van gibi yerlerde kolera yerleşmiş, aynı yıl ülkenin başka yerlerinde de görülmüştür.

1913 yılında Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'da kolera salgınları yapmış, fakat en fazla Sırbistan'da etkili olmuştur<sup>12</sup>.

Her ne kadar 1911 ve 1912'de mekke'de kolera salgını olmuş ise de 1913'ten sonra burada yıllarca bu hastalık görülmemiştir<sup>12</sup>

#### KAYNAKLAR

- 1-Andonyan, A. : Balkan Harbi Tarihi. Türkçesi Zaver Biberyan 1975, Sander Yayınları,
- 2-Bardakçı, İ. : İmparatorluğa Veda. 1985, Hülle Basım ve Yayın A.Ş. 1985.
- 3-Baykal, B.S. : "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar". Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı Ankara; 1985. "Türk Tarih Kurumu Yayınlarından. VII. Seri No:43", 179-195 s.
- 4-Çağan, N. : "Balkan Harbinde Edirne". "Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı". 197-213 s.
- 5-Çobanoğlu, A.Z. :Balkan Harbi ve Şark Ordusunun Hezimetini. Dersaadet, 1332(1916). "Balkan Harbi Külliyyatı Adet:1".
- 6-Danişment, İ.H.: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. c.: 4, İst., 1972. Türkiye Yayınevi, 381-408 s.
- 7-İsmail Suphi Mehmet Fuat:Musavver Sâlname-i Servet-i Fünun; Bad-el İnkılap 1326 Sene-i Rumiyesi, İst., 1827(1911).
- 8-Kazancıgil, R. : Edirne Savunması Günleri (Hafız Rakım Ertür'ün anılarından), Vize, 1986, Edirne Araştırma Merkezi Yayınları c.:1.
- 9- Noyan, A. : Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım. Ankara 1956. "Ankara Tıp Fakültesi Yayınları. 54."
- 10-Özbay, K. : Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri. c.:1. İst., 1976.
- 11-Öztuna, Y. : Büyük Türkiye Tarihi. c.:7, İst., 1978. Ötüken Yayınevi.
- 12-Pollitzer, R. : Cholera WHO. Geneve, 1959.
- 13-Şehsuvaroğlu, B.N.: "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri". İst., Tıp Fak. Mec. c.:17, 1954, 282-306 s.
- 14-Türkgeldi, A.F. :Görüp İşittiklerim. II. bs. Ankara, 1951. Türk Tarih Kurumu Yayınlarından II. Seri No:15
- 15-Topuzlu, C. : İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım. Yayımlayanlar: H. Hatemi ve A. Kazancıgil, İst., 1982.
- 16-Unat, E.K. : "Osmanlı İmparatorluğunda İnsanın Bulaşıcı Hastalıklarına Karşı Yapılan Korumaya Aşılar". Dirim, c.: 53, 1978, 366-370 s.
- 17-..... Müessesat-ı Hayriye-i Sıhhiye Müdüriyeti. İst., 1327(1911).
- 18-..... Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye. Dersaadet, 1328(1912).
- 19-Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1329-1331 Sâlnamesi. İst.